

ARQUITECTURA RURAL

Un patrimoni cultural oblidat
(l'exemple de la Conca de Barberà)

MANEL MARTÍNEZ

Cossetània Edicions

• Col·lecció El Bagul •

• Col·lecció El Bagul – 11 •

Arquitectura rural

Un patrimoni cultural oblidat (l'exemple de la Conca de Barberà)

MANEL MARTÍNEZ

Cossetània
EDICIONS

Edició subvencionada pel Departament de Cultura
i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya

 Generalitat de Catalunya
**Departament de Cultura
i Mitjans de Comunicació**

Primera edició: setembre del 2010

Edita: Cossetània Edicions
C. de la Violeta, 6 • 43800 Valls
Tel. 977 60 25 91
Fax 977 61 43 57
cossetania@cossetania.com
www.cossetania.com

© Manel Martínez
© Cossetània Edicions

Disseny i composició: Imatge-9, SL

Impressió: Arts Gràfiques Requesens

ISBN: 978-84-9791-407-9

Dipòsit legal: T-1.427-2010

Índex

<i>Introducció</i>	7	El recobriment	48
Arquitectura, conreus i paisatge	9	Construccions i elements complementaris	50
Definició d'arquitectura rural.....	11	Menjadores	52
Les diferents mostres d'arquitectura rural presents a la Conca de Barberà.....	13	Frescals.....	53
El conreu i l'aprofitament de la terra	15	Aixoplucs i balmes.....	54
Marges	16	Aixoplucs	55
Aixarts.....	18	Balmes	56
Clapers.....	20	Pedra, aigua i el seu aprofitament.....	59
Trones, rodals i crosses per als arbres	22	Bassots	60
Parets de les hortes	24	Cisternes.....	62
Escales de marge.....	26	Pous	64
La necessitat de resguardar-se	29	Mines d'aigua.....	66
Barraques i cabanes de pedra seca	30	Peixeres o rescloses.....	68
Barraques de marge.....	34	Safareigs.....	70
Barraques amb volta catalana.....	36	Fonts	72
Tipologia de les voltes	38	Abeuradors.....	74
Volta de canó	39	Séquies.....	76
Volta mixta.....	40	Basses	78
Falsa volta	41	Piques de pedra.....	80
Altres cobertes de pedres	42	Aqüeductes	82
Tipologia dels portals	44	Albellons.....	84
Tipus de planta.....	46	Reguerols	86
		La preindústria al món rural	89
		Forns de calç i de guix	90
		Pous de gel.....	92

Molins fariners hidràulics i de vent	94	Les vies de desplaçament i comunicació	151
Teuleries.....	96	Camins empedrats	152
Pallisses, eres i casetes de tros	99	Ponts de pedra	154
Pallisses.....	100	Pontarrons	156
Eres	102	Fites de pedra.....	158
Casetes de tros.....	104	L'arquitectura rural, un patrimoni en perill	161
Elements dins de les casetes de tros.....	106	Patrimoni a conservar	162
Parets de fang o de tàpia.....	108	Bibliografia	165
Teulada a llata per canal.....	110		
Teulada a salt de garsa	112		
Teulada d'encanyissat.....	114		
Teulada amb revoltó	116		
El bestiar i les construccions tradicionals	119		
Pletes o corrals.....	120		
Colomers	122		
Arneres.....	124		
Seguers.....	126		
Algunes particularitats dels masos	129		
Baluards.....	130		
Dovelles i altres pedres amb gravats.....	132		
Galeries.....	134		
Relotges de sol.....	136		
Contraforts	138		
Canalitzacions de les teulades	140		
Forns de pa	144		
Masos balmats	146		
Femer	148		

Introducció

La Conca de Barberà ha estat fins fa poc temps una comarca rural. De fet, actualment molts encara la considerem així, però la realitat és que cada vegada hi trobem més terres ermes i menys pagesos que les treballen.

Com a comarca rural els seus habitants van practicar l'economia de subsistència i d'autoabastament durant molts segles, economia que necessitava un enginy constant a l'hora de trobar solucions amb pocs recursos a l'abast per resoldre els problemes.

D'aquell enginy dels avantpassats de la Conca de Barberà ens ha quedat un seguit de construccions que actualment estan oblidades i en desús, però que en el seu moment foren de gran utilitat.

En aquest treball trobarem més de seixanta elements diferents d'arquitectura rural, fet rellevant que ens mostra la importància d'aquest tipus d'arquitectura a la Conca. Cal tenir en compte que no es contempla tot allò relacionat amb construccions situades dins dels nuclis urbans dels pobles de la comarca; tampoc no s'aprofundeix en el tipus d'arquitectura de les masies. És, doncs, un ventall de construccions i elements arquitectònics de tot allò que podem trobar per les diferents partides dels termes municipals dels 22 municipis de la Conca de Barberà.

És el llegat d'una altra forma d'entendre i viure la vida que potser actualment ens sembla anacrònica, però que fa 100 anys enrere era l'única forma de viure en un ambient rural.

Arquitectura, conreus i paisatge

El paisatge actual de la Conca de Barberà és fruit de molts anys de transformacions fetes pels pobladors d'aquest indret. Durant segles van dedicar esforços per transformar terres boscanes en terres de conreu. Aquests canvis començaren a ser importants a partir de la segona meitat del segle XII, quan aquestes terres foren reconquerides i repoblades amb gent que baixava del nord o de la Catalunya Vella. La fundació del monestir de Poblet també va ajudar a establir noves pràctiques de conreu, especialment les dedicades a la vinya. Al llarg de molts segles les transformacions del paisatge foren molt mantingudes, ja que la població no augmentava; ben al contrari, alguns episodis de la història, com les guerres o les fortes epidèmies com la pesta, feien que l'índex de població anés baixant.

A partir del segon quart del segle XVIII s'inicià un augment de població que va anar acompanyada per la necessitat de noves terres de conreu i l'augment d'altres explotacions, com ara més terres per a pastures, o bé d'obtenció de més llenya i fusta que s'havia d'extreure dels boscos que començaven a disminuir de superfície. Aquesta tendència fou continuada fins a arribar al seu punt més alt en la penúltima dècada del segle XIX, coincidint amb l'anomenada "febre d'or" de la vinya, quan en molts municipis de la Conca de Barberà s'arribà als màxims històrics de superfície de terres posades en producció, que sobrepassaven en alguns casos el 75% del terme municipal.

Tot aquest augment de superfície conreada va anar acompanyat d'una feina que no donava rendiment, però que era del tot imprescindible. Les construccions rurals, com ara els marges de pedra seca, van ser bàsiques per a l'obtenció de feixes en terrenys de forts pendents que es colonitzaren per bancals de cultius. Als marges els acompanyaven altres elements d'arquitectura rural.

Sense adonar-se'n els pagesos de la Conca anaren formant un paisatge completament humanitzat on els conreus de vinya, especialment a la Conca estricta, predominaven sobre la resta. Els camps de cereals eren el següent cultiu en abundància. Tradicionalment les terres més bones sempre es reservaven per als sembrats. L'altre cultiu en importància de la Conca eren les oliveres, que complementaven l'anomenada trilogia mediterrània: blat, vinya i olivera.

Depenent del tipus de cultiu, el pagès construïa unes edificacions o unes altres. Possiblement el conreu de vinya és el més ric en construccions rurals. Relacionem a aquest cultiu les barraques o cabanes de pedra seca, els bassots, els pous, les petites basses i les cisternes. Al cultiu dels cereals hi vinculem les eres, les pallisses i els molins fariners.

Aquella gran transformació del paisatge, basada en noves terres de conreu, va quedar aturada amb l'entrada, l'any 1890, de la fil·loxera a la comarca; s'inicià el davallament. Moltes famílies emigraren a les grans ciutats o llocs on la indústria requeria mà d'obra. Les terres menys productives, les allunyades dels nuclis de població o les de difícil accés, foren les primeres en ser abandonades i amb el pas del temps el bosc tornà a ressorgir en molts d'aquells antics conreus. El testimoni d'aquest fet el trobem en molts indrets de la comarca on actualment conviuen pins, roures i alzines amb marges i barraques de pedra seca.

Amb la fil·loxera, però, no s'acabaren les grans extensions agrícoles, tan sols es van abandonar les terres més dolentes. Amb el nou segle XX es plantaren ceps americans immunes a la plaga i la comarca continuà com una zona bàsicament agrícola. La Guerra Civil va propiciar l'abandonament d'algunes terres, ja que va tenir molta incidència en la vida als masos escampats per la comarca. La major part d'ells foren deshabitats i molts ja no es tornaren a poblar mai més.

L'estocada final va arribar a partir de la dècada dels seixanta del segle XX, quan la comarca va començar a industrialitzar-se i el sector serveis inicià el seu creixement. Molts pagesos s'estimaren més la seguretat de la feina de les fàbriques. Aleshores l'abandonament de les terres de cultius ja no s'aturà fins a l'actualitat en què el percentatge de terres

conreades ha baixat fins a un 30% del total de la superfície de la comarca.

Hem de ser, doncs, conscients que bona part del nostre paisatge actual és fruit de tot aquest procés de canvi i d'aquella tasca realitzada pels pagesos de la comarca, especialment en els darrers 300 anys.

Marges amb ametllers i olivers (Montblanc)

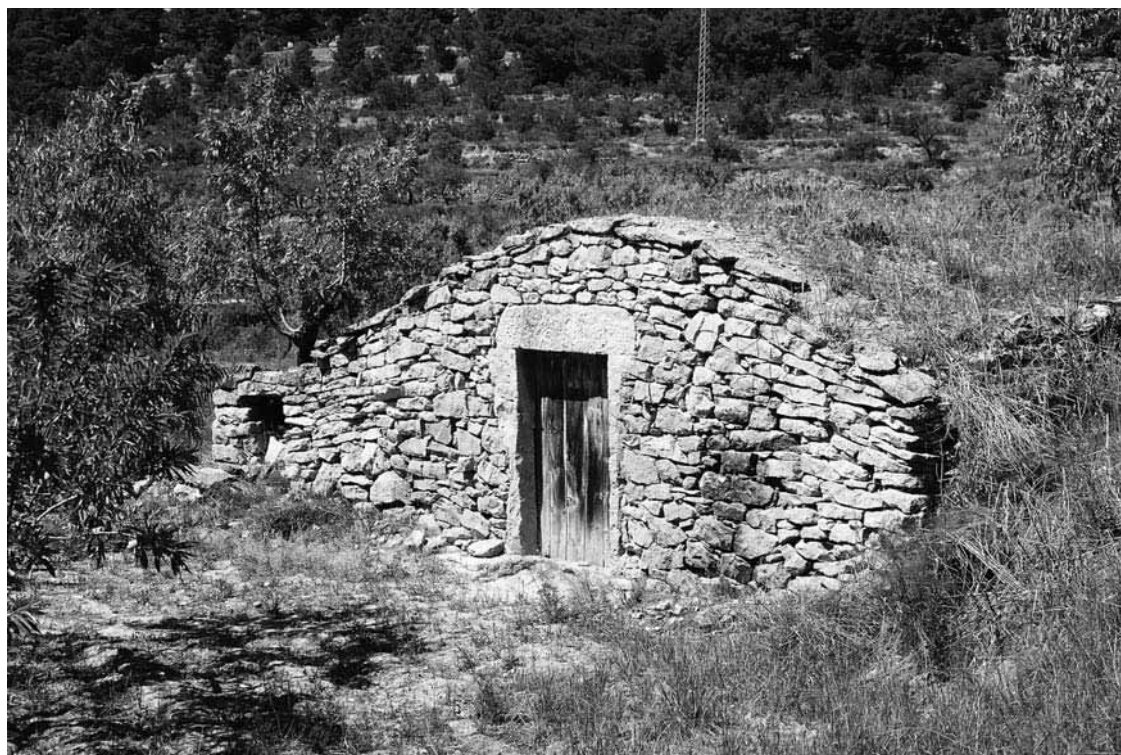
Definició d'arquitectura rural

Parlem d'arquitectura rural quan ens referim a qualsevol mostra constructiva realitzada en un àmbit rural i feta amb materials del lloc on s'ha construït. També trobarem altres noms per definir aquestes mateixes construccions: arquitectura popular, construccions agràries...

La pedra és, bàsicament, el material principal que trobem en la major part de construccions rurals, ja que és un material abundant a la comarca i un recurs a l'abast de tothom.

En la majoria d'aquestes obres d'arquitectura rural veurem les pedres col·locades sense cap tipus d'unió entre elles, és a dir, les trobarem pedra contra pedra, el que s'anomena tècnica de la pedra seca o pedra en sec. La pedra és, per tant, un element indispensable en l'arquitectura rural de la Conca de Barberà, basada en construccions relacionades amb el món agrari.

La pedra és, sense cap mena de dubte, el símbol de l'esforç dels avantpassats per poder-ne viure i treure'n fruit a la terra.

Senan

L'Espluga de Francolí

Solivella

Semrat i feixes amb ametllers (Senan)

Les diferents mostres d'arquitectura rural presents a la Conca de Barberà

L'arquitectura rural de la Conca de Barberà és molt rica i variada. Presenta diferents tipologies, sempre lligades amb construccions relacionades amb l'aprofitament de la terra pel seu conreu, amb la necessitat d'aixoplugar-se, amb l'aprofitament de l'aigua, amb l'obtenció i transformació de

matèries, amb la relació amb els animals, i els camins i vies de desplaçament.

Tot aquest ampli ventall proporciona una rica mostra de construccions etnològiques mereixedores de ser destacades i catalogades com a patrimoni cultural.

*Vinya, pou, bassa,
caset i marges
(l'Espluga de Francolí)*

Sarral

Antigues feixes amb marges (Montblanc)

Feixes abandonades (Montblanc)

Vimbodí i Poblet

El conreu i l'aprofitament de la terra

La transformació del paisatge s'inicia quan els humans començaren a establir-se en llocs més o menys fixes, formant petits poblats i iniciant les pràctiques del conreu de la terra. S'anaren perfeccionant les tècniques constructives

per tal d'assentar la terra en aquells llocs on els pendents o l'orografia del terreny ho feia necessari. Sens dubte, devia ser així com es començaren a construir els primers marges amb pedra seca.

*Marge amb
forats per
desaiguar
(Conesa)*

Marges

marge¹ m. Vora, esp. d'un terreny que forma graó. *Hi ha un marge difícil de saltar. Un camí entre marges. Els marges d'un riu.* | Graó de terra, sovint amb pedres, que serveix per a separar dues feixes de diferent nivell o per a evitar esllavissades. | Vora d'arbres que hi ha prop del corrent d'un riu.

Els marges són les construccions de pedra seca més abundants tant a la Conca de Barberà com per a tot el país. De marge, no n'hi ha cap d'igual com tampoc no hi ha dues pedres iguals. Tots tenen diferències entre si. El tipus de pedra i la seva col·locació són els elements més diferenciadors entre els marges. Podem trobar marges amb alçades considerables i d'altres que ben poc s'aixequen de terra, el mateix passa amb la seva llargada.

La construcció requereix d'una tècnica especial que no tothom coneix. No tots podem fer un marge de pedra seca amb garanties que aguantí anys. Abans existien els margeters, que eren els especialistes a aixecar marges. No era un ofici tan reconegut com el de picapedrer i més aviat era un complement més dels treballs del pagès. Per aixecar el marge s'utilitzaven les pedres de la zona i les que sortien de despedregar el tros.

Les més voluminoses eren transportades o arrossegades amb la tirassa² i eren les primeres en col·locar-les. Després es continuava amb la resta de pedres, encaixant-les entre elles i falcant-les quan feia falta amb els rebles.³ Totes servien i eren col·locades sense carejar-les. Amb les més petites es reomplia al darrere. La línia a seguir era normalment

Marge amb una espiellera (Montblanc)

adaptable al propi terreny, quan es volia fer el marge recte es feia servir una corda o fil.

La funció dels marges era i és molt diversa, si bé la contenció de la terra és la més freqüent. Amb aquesta funció s'aconseguia obtenir feixes en indrets amb molt pendent; de vegades les feixes són tan petites que només hi cap una olivera o un ametller. També trobarem marges per separar finques o marges per protegir un camí.

¹ Les definicions estan extretes del *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans* (DIEC), excepte la definició de la paraula *seguer*, del *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* d'en Joan Coromines, i la paraula *aixart*, utilitzada dins del món de la pedra seca, però sense ser reconeguda com a tal.

² Eina de fusta amb forma de Y que podia ser estirada per animals o per persones, i que servia per arrossegar pedres grans.

³ Pedres petites.